

RECENSIONSESSÄ

Demokratins antagonistiska pluralism: Chantal Mouffe om det politiska

För ett antal år sedan, närmare bestämt år 2000, hade jag ett uppdrag från Sida att etablera ett ramverk för projekt inriktade mot utbildning och demokrati på Sri Lanka. Vid tidpunkten för mitt arbete rådde en relativ stabilitet i landet och en temporär vapenvila. Min uppgift presenterades för mig och två blivande medarbetare i det team jag skulle leda, i mer specifika ordalag vid ambassaden i Colombo. Här visades en film om lyckade skolprojekt med glada barn och duktiga lärare i fina skolor byggda och finansierade med hjälp av Sida. Allt var mycket harmoniskt och filmen avslutades med en scen där en svensk man i blå skjorta och slips sitter bakom ett skrivbord, med kartan över Sri Lanka bakom sitt huvud, och berättar hur fred och demokrati skall uppnås i Sri Lanka. Redan då, vid ambassaden, fick jag en obehaglig känsla av att något var fundamentalt fel med denna bild, och då inte bara för dess näst intill parodiska omedvetenhet om de imperialis-

tiska signaler som denna film sände ut. Filmen presenterade också ett Sri Lanka utan konflikt, utan att adressera de fundamentala motsättningar som sliter landet i stycken, i dess ställe presenterades en utopisk vision av den konfliktfria demokratins skolor som om den vore en realitet. Denna postpolitiska bild backades upp med en inriktning mot initiativ för fredsfost-
ran, vilket givetvis inte skall underskattas men som sammantaget gav intrycket av en oroväckande politisk naivitet. I teamet inriktade vi oss därför mot att formulera våra undersökningar med utgångspunkt i medborgerliga politiska rättigheter snarare än det diffusa och allmängiltiga begreppet fred. Vi koncentrerade oss på yttringar i civilsamhället snarare än den institutionaliserade demokratin, också eftersom den senare framstod som problematisk i och med att partierna definierades i kollektiva etniska termer, ett singalesiskt parti, ett tamilskt parti, ett muslimskt parti, och därvid snarare var ett uttryck för inbördeskrigets spänningar än ett system för att söka lösa konflikten med politiska medel. Vårt sätt att försöka hantera denna problematik utgick från frågan om pluralism, det vill säga vi frågade oss hur

Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*, utgiven i serien *Thinking in Action*. London: Routledge.

en genuint pluralistisk demokrati kan se ut och vilken roll ett skolsystem kan ha inom en sådan demokrati. Samtidigt ville vi undvika att hamna i en världsbild frammanad av en hegemonisk liberal demokrati, eftersom en sådan var en del av problemet och inte av lösningen. Vi använde oss av det postmoderna begreppet "différance" som både organiserande princip och innehållslig kvalificering av vad vi kallade en interkulturell demokrati och nådde därigenom relativt långt i vår ambition att under svåra förhållanden åtminstone få till en rapport vi kunde stå för. Dessa erfarenheter och funderingar väcks åter till liv när jag nu många år senare läser Chantal Mouffes bok *On the Political*, från 2005, utgiven i serien *Thinking in Action* som redigeras av Simon Critchley och Richard Kearny för Routledge. Hos Mouffe finner jag en insiktsfull diskussion av många av de problem som vi ställdes inför i Sri Lanka, och några till. Speciellt stimulerande är att Mouffe så konsekvent utgår från en radikal pluralism i sitt tänkande, vilket bland annat den empiriska erfarenheten från Sri Lanka projektet säger mig är en nödvändig utgångspunkt för att kunna orientera i en svår politisk terräng.

Frågan om pluralism är central i Mouffes argumentation för en demokrati som hon vill placera bortom den liberala demokratis hegemoni. Detta ytterst för att den liberala demokratis hegemoni alltsedan sovjetstatens fall har skapat en allvarlig och farlig situation där endast en supermakt, det vill säga USA, dikterar villkoren för världens folk. Hon vill inte återupprätta sovjetstaten men den politiska,

kulturella och ekonomiska hegemoni som detta tillstånd innebär är inte liberalismens förlovade seger, utan utgör ett grundläggande hot mot världsfreden.

En sådan situation menar Mouffe leder till en allt tilltagande spänning och antagonism, eftersom kravet på underordning blir absolut och utan alternativ, och kan, om vi inte lär oss att förstå orsakerna till den tilltagande spänningen i världen faktiskt leda till civilisationernas sammandrabbning. Därför menar Mouffe är det oerhört viktigt idag att ta

pluralism seriously instead of trying to impose one single model on the whole world ... (s 115).

Den liberala demokratin utgör idag i allt för hög grad en icke ifrågasatt kandidat till en sådan modell. En modell som inte förmår att ta nödvändigheten av pluralism på det allvar som behövs för att kunna utmana den unipolära värld som blir allt mer tydlig.

Att ta pluralism seriöst innebär för Mouffe att inse att det politiska alltid är baserat på antagonism mellan i grunden olika alternativa ordningar, olika hegemonier. Ett grundläggande problem med rådande världsordning är dess unipolära utformning. Denna unipolaritet är ideologiskt uppbackad av en liberal demokratisk hegemoni. En första förutsättning för att nå till en fungerande multipolär värld med fler än ett kraftcentra är därför att överge den liberala demokratis självupptagna fixering vid rationell konsensus, moralisk överhöghet och universell giltighet.

Rationell konsensus och demokratins mål

Mouffe använder sig av den konservativa politiske teoretikern Carl Schmitts kritik av den liberala demokratin, och speciellt kritiken av liberalismens politiska inriktning som förutsätter konsensus som nödvändig för politisk handling. Hon vill ”tänka med Schmitt mot Schmitt”, det vill säga inte ge upp föreställningen om en mer demokratisk världsordning samtidigt som grunderna för denna världsordning grundligt ifrågasätts.

Med Schmitt hävdar Mouffe att varje rationell konsensus alltid innebär att pluralismen upphör och att varje konsistent liberalism ”förutsätter ett negerande av antagonismens oinskränkbarhet” (s 12, min översättning). Men att negera möjligheten av en oenighet som inte kan lösas innebär att det politiska negeras och för Mouffe utgör en sådan hållning själva grunden för olika typer av problematiska postpolitiska visioner i vår unipolära värld.

Men säger Mouffe, med Schmitt, liberalismens strävan att utradera det politiska är dömt att misslyckas, eftersom det politiska

can derive its energy from the most varied human endeavours: 'every religious, moral, economic, ethical or other antithesis transforms itself into a political one if it is sufficiently strong to group human beings effectively according to friend and enemy' (s 12; Mouffe citerar Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1976, s 70).

Mouffe menar att för att överhuvudtaget kunna föreställa sig ett mål för en demokratisk politik måste vi vidmakthålla det politiska, vilket innebär att ta utgångspunkten i en modell som tillåter en grundläggande motsättning mellan olika alternativ. Det gör Schmitts modell, i vilken distinktionen vän/fiende genererar politiska identiteter av kollektiv art, genom antagonism dem emellan. Ett mål och en uppgift för demokratin är därför att omvandla antagonistiska konflikter till vad Mouffe kallar *agonistiska* konflikter, vilket innebär att omvandla konflikter som hotar att med våld förstöra grunderna för den politiska sammanlutningen till sådana motsättningar i vilket den andres legitimitet som motståndare erkänns. Erkännandet av den andres legitimitet inte bara möjliggör utan är även en förutsättning för att kanalisera meningsskiljaktigheter genom politiska kanaler. Det innebär givetvis också att sådana kanaler måste tillåtas existera, det vill säga demokrati är i hög grad procedural i den meningen att den förutsätter demokratiska institutioner.

Men meningsskiljaktigheter mellan politiska motståndare måste tas på största allvar, det vill säga de är oenigheter som i grunden förutsätter olika hegemonier, olika grundläggande samhällsordningar. Därför kan inte motståndare i en politisk konflikt ses som

competitors whose interests can be dealt with through mere negotiation, or reconciled through deliberation, because in that case the antagonistic element would simply have been eliminated (s 20).

Det är helt enkelt inte möjligt att avskilja det antagonistiska elementet från människors förehavanden enligt Mouffe, det politiska är en del av vårt ontologiska tillstånd. För att nå hit kvalificerar Mouffe Schmitts idé, om etablerandet av kollektiva politiska identiteter som ett resultat av distinktion mellan vän och fiende, genom att förhålla sig till Jaques Derridas begrepp "différance" och föreställningen om "the constitutive outside", det vill säga att varje etablerad identitet förutsätter etablerandet av en skillnad, en 'extoritet'.

Idén om den konstituerande utsidan innebär i stark förenkling i detta sammanhang att den identitet som ett "vi" tar får sin närmare bestämning från vilket "de" som detta "vi" differentierar sig ifrån. På så sätt är alltid "vi" och "de" i någon mening sammanlänkade och ömsesidigt beroende (det finns inte heller i någon egentlig mening ett utanför), samtidigt som denna relation förutsätter en genuin skillnad.

Utmaningen för en demokratisk politik är att se till att den differentierande relationen vi/de dras på ett sådant sätt att motsättningen håller sig inom legitimitetens ram, det vill säga inte spårar ur till antagonistiska, våldsamma konflikter. Sådana konflikter uppstår om inte den andres närvaro som särskild och legitim motståndare erkänns, menar Mouffe. En demokrati informerad av det politiska handlar för Mouffe om legitim oenighet snarare än rationell konsensus.

Ett ytterligare problem som följer av hyllandet av en konsensusinriktad liberal demokrati till skillnad från en genuin vänster/höger demokrati, där det senare innebär att välja mel-

lan i grunden olika hegemoniska samhällsordningar, är just det faktum att det inom en förutsatt konsensus inte existerar något val. En väl fungerande demokrati kräver en ordentlig motsättning mellan legitima politiska positioner som också förmår att tillhandahålla kollektiva former av identifikation starka nog att mobilisera politisk passion:

If this adversial configuration is missing, passions cannot be given a democratic outlet and the agonistic dynamics of pluralism are hindered (s 30).

Det är också mot en sådan bakgrund som Mouffe är extremt kritisk till den tredje vägens socialdemokratiska politik, underbyggd av sådana som Anthony Giddens och Ulrich Beck och omsatt till politisk handling av New Labour i England. Även om hennes kritik är specifik och detaljerad skall jag här endast betona vad som jag uppfattar som kärnpunkten i kritiken.

Både Beck och Giddens strävar efter att från politiken eliminera föreställningen om en motståndare och förutsätter att en 'demokratisering av demokratin' kan ske utan att en sådan identifieras. Alltså utesluter de båda det som Mouffe finner vara själva livsluften för en fungerande demokratisk politik. Giddens och Beck hävdar att post-traditionella samhällen överskridit traditionella kollektiva identiteter formade genom vi/de, genom den individualism de menar utgör grunden för en reflexiv modernitet. Den reflexiva moderniteten har överskridit traditionen, och de som söker kvarhålla sådant som enligt Giddens och Beck faller inom traditionens ram (som

vänster/höger skala i politiken) kallas traditionalister eller fundamentalister och är uteslutna ur den reflexiva moderniteten per definition. Därigenom faller de också utanför en legitim mot-sättning och utgör snarast fiender till den reflexiva moderniteten och som fiender faller de utanför en legitim demokratisk debatt. Men det retoriska draget i Becks och Giddens position innebär att de anger en opolitisk grund för sitt argument om den reflexiva moderniteten. Deras argument presenteras som ett sociologiskt argument och inte ett politiskt vilket gör att det sätt som de drar motsättningen mellan vi (reflexiva modernister) och de (traditionalister) inte är öppet för att utmanas politiskt och avskärmats därmed från den demokratiska diskussionen. Denna falska neutralitet som hämtas från en pseudo-vetenskaplig retorik är radikalt annan än Mouffes position. För Mouffe finns det ingen neutral utgångspunkt för samhällets ordnande och ordning utan samhället är alltid politiskt konstituerat och varje hegemonisk intervention sker mot bakgrund av föregående hegemoniska praktiker, och de är aldrig neutrala.

Moraliserande överhöghet och universalism

Den post-politiska liberala demokratin förflyttar genuint politiska spörsmål till moralitetens sfär, och överger vänster och höger skalan i politiken till förmån för ont och gott, menar Mouffe. Detta är speciellt allvarligt eftersom den moraliserande diskurs som följt i spåren av det post-politiska tillståndet inte kan hantera konflikter

på ett agonistiskt sätt utan laborerar med kategorier som ont och gott. Sådana moraliserande kategorier reducerar motståndaren i vad som i en väl fungerande demokrati annars vore en legitim politisk motståndare till en ond fiende som på ett absolut sätt måste avskiljas från det goda. Vad som i en fungerande demokrati vore den politiskt legitime motståndaren som baserar sin övertygelse på en annan hegemonisk ordning än den som förfäktas, blir till en absolut fiende vars legitimitet som motståndare underkänns, och som vi också kan känna igen från president Bush retorik, blir till ett ont hot mot den goda mänskligheten själv. Den moraliserande politiska diskursen avhumaniserar sina motståndare och bär just därigenom på fröet till våldssamma reaktioner som hotar förstöra demokratiska institutioner världen över. Men hotet mot de demokratiska institutionerna är inte endast ett yttre utifrån kommande hot utan lika mycket ett hot om dessa institutioners politiska bankrutt, det vill säga att de inte längre lyckas garantera möjligheten till agonistiska politiska meningsskiljaktigheter.

Självgodheten är inte endast en olycklig konsekvens av den liberala demokratins hegemoniska ställning utan är snarare en central egenskap som följer av själva grundkonceptet. Den liberala demokratin bygger på en föreställning om att den är det enda ideologiska koncept som kan etablera legitima regimer vars institutioner under ideala omständigheter skulle väljas av alla rationella individer. En av de mer sofistikerade försvararna av moralisk överhöghet och universell giltighet för den liberala demokratin

är Jürgen Habermas. Mouffe menar att Habermas hävdanden om att ha lyckats förena två sidor av den liberala demokratin, det vill säga spänningen mellan mänskliga rättigheter och folkligt självbestämmande, i själva verket är hävdanden om sin egen positions rationella natur och universella validitet. Denna position inbegriper föreställningen om att den både bör och obönhörligen kommer att accepteras av all världens folk eftersom globaliseringen kommer att leda till behovet av och därför acceptans av ett kosmopolitiskt regelverk. Starkt förenklat menar Mouffe att Habermas resonemang går som följer: De mänskliga rättigheterna är ett regelverk som är västs gåva till världen. Mänskliga rättigheter är till sin natur både universellt moraliska samtidigt som de tar formen av legala individuella rättigheter och tjänar därför som ett svar på specifika utmaningar som den sociala moderniteten skapat. Dessa utmaningar delas av all världens folk som därför är i behov av att ta till sig de mänskliga rättigheterna och de legitima och legala system som krävs för att dessa rättigheter skall kunna verka, oavsett olika länders kulturella identitet. Det finns inget alternativ till de mänskliga rättigheterna. Den kapitalistiska moderniteten är den form som exempelvis asiatiska samhällens ekonomiska modernisering tar. Av en sådan följer att de också behöver ta del av en individualistisk legal ordning. Det finns inga alternativ till västerlandets världsbild och dess spridning för Habermas, enligt Mouffe.

En sådan hållning kommer alltså att undertrycka andra och leder ofta till att länder utanför västländerna har att välja mellan att behålla sin kultu-

rella identitet eller att överleva ekonomiskt, det vill säga valet står mellan att uttraderas kulturellt eller ekonomiskt.

Vi måste överge tanken om att det är väst som har det totala definitionsföreträdet om vad det innebär att leva ett värdigt liv. Det finns och måste få finnas i grunden olika uttryck för vad det innebär att leva ett värdigt liv. I väst är övertygelsen om att innebörden av att leva ett värdigt liv endast kan garanteras av de mänskliga rättigheterna, men vad som då förbises är att spridningen av mänskliga rättigheter också skapar grundläggande förutsättningar för den liberala demokratis institutioner. Detta är något som åtminstone bör problematiseras, vilket Mouffe förtjänstfullt gör:

In Western culture human rights are presented as providing the basic criteria for the recognition of human dignity and as being the necessary condition for political order. The question we need to ask is whether other cultures do not give different answers to the same question; in other words, we should look for functional equivalents of human rights (s 126).

Mouffe hänvisar till tänkare som Raimundo Panikkar och Sousa Santos och instämmer med dem i behovet av att pluralisera föreställningen om mänskliga rättigheter för att se till att de inte reduceras till att bli själva instrumentet för pådyvlandet av den Västerländska liberala demokratis hegemoni på jordens alla länder. Mouffe säger, med en blinkning till Schmitt, vi lever inte i ett "universe" utan snarare i ett "pluriverse".

Misslyckanden med att inse pluralismens ontologiska status och att ta

de nödvändiga konsekvenserna av en sådan insikt ligger till stor del bakom den nya typen av terrorism som uppstått och dess orsaker kan spåras till avsaknaden av en rejält fungerande pluralism. Om inte en sådan grundläggande pluralism finns utesluts också möjligheten för antagonistiska konflikter att omsättas till agonistiska, det vill säga att omsättas till sådana som håller sig inom ramen för ett legitimt uttryck inom en väl fungerande världsordning.

Mouffe går igenom ett antal populära alternativ till den liberala hegemoniska demokratin, som "partisan free democracy, cosmopolitan democracy, global civil society and good governance" men avfärdar samtliga för att de misslyckas med att uppmärksamma vad som krävs för en levande demokrati, de söker alla eliminera det politiska, det vill säga de undviker de centrala, och för Mouffe ontologiskt fastställda egenskaperna, för att möjliggöra en agonistiskt fungerande demokrati. Mouffe menar att vänstern bör ta till sig att vi lever i en värld som är plural till sin karaktär och därigenom acceptera ett multipolärt perspektiv. Skapandet av en multipolär värld är visserligen inte helt enkelt men, menar Mouffe, svårigheterna är åtminstone endast av empirisk natur och bygger inte på, som de alternativ hon avfärdar, falska teoretiska premisser.

Några avslutande synpunkter

Det är ingen tvekan att Chantal Mouffes bok är viktig i debatten som följt i spåren av proklamerandet av det post-politiska tillståndet, och som omhuldats

av olika teoretiska såväl som politiska riktningar, från vänster till höger. Vi kan inte bygga någon ordning, nationell eller internationell, eller ens institutionell under föreställningen om en total allt uppslukande konsensus som inkluderar allt och alla. Däremot kan vi se till att motståndaren i meningsskiljaktigheter inte bara respekteras utan också erkänna dennes legitimitet, det vill säga att erkänna att skillnaden står mellan olika hegemoniska ordningar, olika sanningar. Sådana konflikter löses inte genom deliberation utifrån kriterier som bygger på rationell konsensus, eftersom föreställningen om rationell konsensus snarast utgör problemet. Mouffes argumentation är övertygande och konsekvent på denna punkt.

Varje ordning innebär en maktordning och med mindre än att detta faktum inses kan inte något samtal, deliberativt eller inte, sägas bära på förutsättningar för en genuint pluralistisk demokrati. Det är också här, menar Mouffe, som Richard Rorty går bort sig med sin pragmatism, han erkänner inte att den objektivitet han förfäktar i termer av solidaritet också är en maktordning: att varje social objektivitet endast kan konstrueras genom makthandlingar. Rortys glada tillrop om att utöka antalet liberaler det vill säga inkludera så många som möjligt i ett liberalt vi, snarare än att förutsätta dess universella giltighet är endast en variant av Habermas position, de är i allt väsentligt ense om det goda med en liberal världsordning, de skiljer sig endast i sättet att nå dit. Här sätter Mouffe fingret på en öm punkt för oss som sökt finna en väg ut ur mörkret med hjälp av neo-pragmatismens pluralism. Men jag tror hon har rätt.

Mer tveksam är jag över Mouffes utgångspunkt om nödvändigheten av kollektiva representationer utifrån Schmitts dikotomi vän/fiende även om den leder till eleganta analyser av Giddens och Becks post-politiska visioner. Hennes argumentation om vän/fiende behöver Derridas *différance* begrepp men utan att egentligen ta konsekvenserna av ett sådant i sitt fortsatta resonemang. Mouffe behandlar Derridas begrepp främst som en logisk konstruktion men missar just därigenom möjligheten att visa hur en i grunden etisk relation konstitueras. Utan en sådan etisk grund är det svårt att se hur en agonistisk legitim demokrati skulle kunna gestalta sig. Den postmodernism hon säger sig inte vilja omfatta är samtidigt vad som gör att hennes argument om antagonism omvandlad till agonism bär längre än till en post-marxistisk vision om en reformerad klasskamp.

Vad som också bekymrar mig med Mouffes argument kommer ur erfarenheten från Sri Lanka där just de kollektiva politiska representationerna mobiliserade politisk passion utifrån en föreställning om vän/fiende. På Sri Lanka innebar detta att skillnaden definierades och cementerades i etniska termer även inom det parlamentariska systemet. Även om Mouffe menar att en genuint fungerande demokrati innebär en kamp om var och hur distinktionen mellan vi och de skall dras så innebär det lika fullt att vi och de riskerar att cementeras som givna kollektiva identiteter. Vad jag saknar hos Mouffe är en förståelse för kulturell hybriditet, det vill säga hur identifikation ständigt skapar nya mixar av givna kategorier och som därigenom inte låter det enskilda

och unika subjektet fångas och upplukas av de kollektiva identiteternas föregivna hierarki.

Den för mig viktigaste insikten som Mouffe förmedlar i sin behändig bok är kopplingen mellan mänskliga rättigheter och spridningen av den liberala demokratins kriterier för legitima institutioner och åtföljande ”Westernisation”. Den insikten gör det också möjligt för mig att förstå de problem vi hade i Sri Lanka med Sidas insisterande på att koppla samman demokrati med mänskliga rättigheter och det goda mottagande som vår rapport fick som inte gjorde en sådan koppling. Vi sökte snarare fullfölja en konsekvent pluralism uppbackad av de insikter som den postmoderna kritiken av ett stagnerat politik begrepp inneburit och vars konsekvens är en fördjupad förståelse av ”det politiska”. För en sådan förståelse bär Mouffes bok långt.

Carl Anders Säfström

Carl Anders Säfström är professor i pedagogik vid Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens högskola, Box 325, 631 05 Eskilstuna.

E-post: carl.anders.safstrom@mdh.se